

SCHOLARS OF ULUGBEK ERA

Sobirov Jamshidbek

Andijan State University

3rd year student of the Faculty of History

Annotation: This article is written on the side of the great astronomer and Timurid ruler Mirzo Ulugbek, and talks about the scholars who worked during his reign and the accomplished scientists who worked with them.

Keywords: Timurid dynasty, statesman, "Samarkand Academy", Observatory, "Zizhi Jadidi Koragony"

Introduction

Temuriylar sulolasining shon-shuhratini dunyoga yoyishda ulug' xizmatlar qilgan buyuk munajjim va davlat arbobi Mirzo Ulug'bek 1409 yili sohibqiron bobosining taxtiga o'tirgach, Amir Temurning ishlarining chinakkam davomchisiga aylandi. Yoshligidanoq tug'ma iste'dod sohibi bo'lgan Ulug'bek olimlar va shoirlarga katta g'amxo'rlik qildi. U poytaxt Samarqandga 100 dan oshiq olimlarni yig'ib katta ilmiy markaz-maktab yaratdi. Ulug'bek Samarqandga mashhur olimlarni yig'arkan ularning oldiga Sharq va G'arbda yashab o'tgan yirik olimlarning asarlarini yig'ish, ularni tarjima qilish, ularga mukammal ilmiy sharhlar yozish va matematika, geometriya, meditsina, tarix, astronomiya, poetika, tarix ilmlarining muhim qirralarini rivojlantirish muammosini qo'ydi. Ulug'bek Samarqandda yaratgan bu ilmiy maktab fan tarixida shu darajada chuqur iz qoldirdiki, bundan 250 yil ilgari mashhur fransuz yozuvchisi, faylasufi va tarixchisi Volter bu maktabni "Samarqand akademiyasi" deb atagan edi. Ulug'bek yaratgan bu ilmiy maktab ayniqsa astronomiya fanida katta yutuqlarga erishdiki, bu maktabning shon-sho'hratini dunyoga yoyilishiga sabab bo'ldi. Samarqand olimlari Ulug'bekning bo'yrug'i bilan astronomiyaga oid risolalarga sharhlar yozar ekanlar, bu risolalardagi ko'plab ma'lumotlarni qayta tekshirib ko'rishga ehtiyoj seza boshladilar. Bu hol Samarqandda rasadxona qurishni taqazo etadi. Olimlar bu fikrni Mirzo Ulug'bekka aytganlarida, hukmdorning ham niyati shunday ekanligi ma'lum bo'ldi. Shundan so'ng Samarqandda rasadxona qurishga kirishiladi. Ulug'bek, Samarqandda qurilajak rasadxona har tomonlama mukammal bo'lishi va unda o'rnatiladigan asbob-uskunalar har qanday xatoliklardan xoli bo'lishini talab qiladi. Shu sababli, Samarqand olimlari Ulug'bek bilan hamkorlikda turli davrlarda qadimgi Sharqni Bag'dod Damashq,

Isfahon va Marog' shaharlarida barpo qilingan rasadxonalarning loyihalari, ularda o'rnatilgan asboblarning tuzilishini har tomonlama o'rganib chiqdilar. Shundan so'ng, quriladigan rasadxonaning loyihasi yaratildi va uni qurish uchun joy tanlandi. Mirzo Ulug'bek va boshqa olimlar rasadxona qurish uchun Cho'ponota tepaligining janubidagi Obirahmat arig'ining yaqinidagi tepalik qulay degan qarorga keladilar va bu yerda 1420 yili qurilish ishlari boshlab yuboriladi. Qurilish qariyb 9 yil davom etadi. Zamondoshlarining guvohlik berishlaricha, uch qavatli rasadxona binosi o'sha davrning eng hashamatli va mukammal ilmiy markazi bo'lgan. Qurilish ishlari tugashi bilan bu yerda ilmiy kuzatishlar boshlanib ketadi. Mirzo Ulug'bek bu yerda tunni tongga ulab, osmonga boqib, yulduzlar harakatini urgana boshlaydi. Rasadxonada Mirzo Ulug'bek bilan yonma-yon uning ustozlari, zabardast olim Qozizoda Rumiy, shogirdlari G'iyosiddin Jamshid al-Koshiy va Ali Qushchilar tinmay ter to'kadilar. Mirzo Ulug'bekning rasadxonada 20 yildan ortiq vaqt mobaynida olib borgan ilmiy kuzatishlari uning shoh asari "Ziji jadidi Ko'ragoniy" ya'ni "Ko'ragoniyning yangi jadvali" nomli asarida jamlangandir. Bu shohona ilmiy asar to'rt kitobdan iborat bo'lib, uning birinchi kitobi eralar va kalendarlar bilan bog'liq muamolarni chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Zijing ikkinchi kitobi asosan, matematika va sferik astronomiyaning muhim tomonlarining tahliliga bag'ishlangan. Zijing uchinchi kitobi faqat astronomiya masalalarining tahliliga oid bo'lib, bu asosiy kitob hisoblanadi. Bu kitobda Quyosh, Oy va besh yirik sayyoraning harakatlari har tomonlama chuqur va asosli ravishda tahlil qilingan. Ziji jadidi Kuragoniyning oxirgi to'rtinchi kitobi ikki bobdan iborat bo'lib, ularda asosan ilmiy nujumga oid muammolar tadqiq etilgan. Shuningdek, bu ilmiy asar mukammal yozilgan "Muqaddima" bilan boshlangan bo'lib, unda Mirzo Ulug'bek, kitobni yozishdan maqsad, va unga bu ishda ko'mak bergan olimlarning hammalarini minnatdorchilik bilan eslab o'tgandir. Mirzo Ulug'bekning ushbu ilmiy asari o'z davridayoq juda mashhur bo'lib ketgan, bu asar dunyoning turli mamlakatlarida astrono-miyaning rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. Unga Ali Qushchi, Mirim Chalabiy va Husayn Birjandiy kabi astronomlar sharhlar yozganlar. Ulug'bekning shogirdi Ali Qushchi 1473 yili "Zijni Istanbulga olib keladi, so'ngra, bu asar Ovrupoga tarqalib ketadi. Oksford universitetining professori Jon Trivs (1602-1652) Ulug'bekning «Zij»ini Ovrupoda birinchi bo'lib tadqiq qilgandir. O'sha universitetning yana boshqa olimi sharqshunos Tomas Xayid (1636-1703) Zijni lotin tiliga tarjima qilib nashr etdirdi. Asrlardan asrlarga o'tib Ulug'bekning bu ilmiy asarini shon-sho'hrati oshib bordi va dunyoning Ulug'bekning shogirdi Ali Qushchi ham o'z yurtini tark etishga majbur bo'ldi va Turkiyaga jo'nab ketdi. Ali Qushchi rahbarligida Turkiyada ham rasadxona qurildi, rasadxonani barpo qilishga Samarqanddagi Mirzo Ulug'bek rasadxonasining loyihasi asos qilib olindi. Shuningdek, Ulug'bek rasadxonasining loyihasi asosida Hindistonda ham yangi rasadxona qurildi, bu rasadxonalarning barchasida Ulug'bek yaratgan "Ziji jadidi Kuragoniy" kitobi dasturi amal bo'lib xizmat qildi. Mirzo Ulug'bekning "Ziji" Ovrupoga tarqalib ketgach, ovrupoliklar o'rtasida Ulug'bekning shaxsiyatiga va qurdirgan rasadxonaga qiziqish kuchayib bormoqda edi. Shu sababli, Samarqandga tashrif buyurgan ko'pgina Ovrupolik sayyohlar va olimlar rasadxona o'rni bilan qiziqar edilar. Samarqandga kelgan venger olimi Armeniy Vamberi (1832-1913) ham rasadxona o'rni bilan qiziqdi va uni Tillaqori madrasasining ichida joylashgan bo'lsa kerak, deb taxmin qildi. Ammo venger olimning bu taxmini mutlaqo asossiz edi. Shu bilan birga rasadxona

o'rnini topishga ko'pgina rus tarixchi, astronom va arxeologlari ham qiziq boshladilar. Ammo, ularning bu qiziqishlari hych bir 30 samara bermadi. 1908 yili omad havaskor arxeolog V.Vyatkinga kulib boqdi, u samarqandlik ziyolilar Abu Said Maxsum va Egamxo'ja mullolar yordamida, XVII asrga oid vaqf hujjatlari asosida rasadxona o'rnini topishga erishdi. 1908-09 yillari V.Vyatkin olib borgan arxeologik qazishmalar o'z samarasini berdi. Shundan so'ng turli arxeologlar tomonidan bu yerda olib borilgan qazishmalar o'z natijasini ko'rsatdi va hozirda rasadxona poydevori va qoyatoshni o'yib yasalgan kvadrant to'liq ochildi. Qazishmalar natijasidan ma'lum bo'lishicha rasadxona dumaloq shaklda, uch qavatli bo'lgan ekan. Pastki qavatda kvadrant, tepadagi qavatlarda esa kutubxona, dam oladigan, ilmiy ishlar bilan shug'ullaniladigan hujralar mavjud bo'lgan. 1914 yili kvadrant ustiga pishiq g'ishtlardan g'ilof barpo qilingan. Shuningdek, bu yerda ikki qavatli Ulug'bek memorial muzeyi ham qurilgan. Bu muzeydagi eksponatlarda ulug' munajjim Mirzo Ulug'bekning ilm yo'lida chekkan zahmatlari o'z aksini topgandir. Muzey yonida, rasadxonani o'rnini topib fan olamiga qaytarishda katta xizmatlar qilgan arxeolog V.Vyatkinning qabri ham bor. Bu zahmatkash olim o'limi oldidan bu yerga dafn etishlarini vasiyat qilgandir. Rasadxona qurilgan maydonda astronomlar sultoni Mirzo Ulug'bekning granitdan yasalgan haykali ham qad rostlab turibdi. Kechalari samoning uzoq-uzoq burchaklariga boqib, 1018 yulduzni harakatini kuzatgan ulug' munajjim nima uchundir boshini qo'yi solib turibdi. Samoning qa'ridagi olis yulduzlarning harakatidan voqif bo'lgan, ammo oyog'i ostidagi fitnalardan bexabar qolgan Mirzo Ulug'bek, osmondagi hayot bilan yerdagi hayot o'rtasidagi qanchalik katta tafovutlar borligini o'ylayotganmikan? XV asrda Mirzo Ulug'bek tomonidan yaratilgan bu noyob ilmiy markaz-rasadxona ajdodlarimizning yuksak ilmiy tafakkurlari va salohiyatlariga quyilgan tirik yodgorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Ahmedov. Ulug'bek (Esse). T., 1989
2. A.Muhammadjonov. Temur va temuriylar saltanati. Tarixiy ocherk. T., 1996
3. B.Shalotonin. Gorod na beregu Zarafshana. «Kizilkum», 1999
4. F.Qosimov. Temuriylar davrida Buxoro. Buxoro, 1996
5. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. T., «Cho'lpon» nashriyoti, 1993
6. T. S. Saidqulov "O'rta Osiyo tarixining tarixshunosligidan lavhalar", Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti 1993.